

РОЗДІЛ 6. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКААНАЛІЗ ПЕНСІЙНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ,
ЯК ЕЛЕМЕНТІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУANALYSIS OF PENSION AND SOCIAL INSURANCE
AS ELEMENTS OF SOCIAL PROTECTION

УДК 352/354-1

<https://doi.org/10.32843/bses.57-19>**Познякова О.О.**к.е.н., старший викладач
кафедри економіки підприємства
Донбаська державна
машинобудівна академія**Міх М.С.**магістр кафедри
економіки підприємства
Донбаська державна
машинобудівна академія**Рубанчук В.В.**магістр кафедри
економіки підприємства
Донбаська державна
машинобудівна академія**Poznyakova Oksana**

Donbass State Machine-Building Academy

Mikh Mariia

Donbass State Machine-Building Academy

Rubanchuk Vladyslava

Donbass State Machine-Building Academy

Ступінь вивченості соціально-економічних питань функціонування та розвитку пенсійної та соціальної систем, зокрема пенсійної та страхової системи в Україні, значно відстає від потреб сучасної практики, що не дає змоги швидко й конструктивно вирішувати актуальні питання соціального забезпечення. Важливими завданнями пенсійного та соціального забезпечення є зменшення бідності та вирівнювання доходів населення, нейтралізація економічних, політичних та демографічних ризиків, з якими стикається будь-яка пенсійна та страхова система. Цілями системи пенсійного та соціального забезпечення є захист від бідності після виходу на пенсію; надання гарантованого доходу після завершення роботи, розмір якого зазвичай становить певну суму, пропорційну розміру заробітку; захист цього доходу від подальшого зниження рівня життя через інфляцію. Аналіз еволюції соціального захисту показав непослідовну зміну підходів до його організації, яка здійснюється на принципах соціального страхування або на принципах соціального забезпечення.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне страхування, пенсійна система, пенсійне забезпечення, страхові внески.

Степень изученности социально-экономических вопросов функционирования и раз-

вития пенсионной и социальной систем, в частности пенсионной и страховой системы в Украине, значительно отстает от потребностей современной практики, что не позволяет быстро и конструктивно решать актуальные вопросы социального обеспечения. Важными заданиями пенсионного и социального обеспечения являются уменьшение бедности и выравнивание доходов населения, нейтрализация экономических, политических и демографических рисков, с которыми сталкивается любая пенсионная и страховая система. Целями системы пенсионного и социального обеспечения являются защита от бедности после выхода на пенсию; предоставление гарантированного дохода после завершения работы, размер которого обычно составляет определенную сумму, пропорциональную размеру заработка; защита этого дохода от дальнейшего снижения уровня жизни из-за инфляции. Анализ эволюции социальной защиты показал непоследовательное изменение подходов к его организации, которая осуществляется на принципах социального страхования или на принципах социального обеспечения.

Ключевые слова: социальная защита, социальное страхование, пенсионная система, пенсионное обеспечение, страховые взносы.

The degree of study of the socio-economic issues of the functioning and development of the pension and social systems, in particular the pension and insurance systems in Ukraine, significantly lags behind the needs of modern practice, does not allow to quickly and constructively resolve urgent issues of social security. An important task of pension and social security is to reduce poverty and equalize the incomes of the population, to neutralize the economic, political and demographic risks that any pension and insurance system faces. The objectives of the pension and social security system are to protect against poverty after retirement; the provision of a guaranteed income after completion of work, the amount of which is usually a certain amount in proportion to the amount of earnings; protecting this income from further declines in living standards due to inflation. The article examines the purpose of the modern social security system, which determines its functions both in society as a whole and in the system of social protection of the population. Analysis of the evolution of social protection has shown an inconsistent change in approaches to its organization, which is carried out either on the principles of social insurance, then on the principles of social security. Social insurance can be viewed as a system of relations for the redistribution of national income, consisting in the formation of special insurance funds at the expense of mandatory insurance contributions of employees and employers and the use of funds from these funds to compensate for the loss of labor income due to the action of certain universal social risks. This in turn will lead to a financial mechanism of social insurance, which will function on the basis of a combination of insurance principles with elements of state social regulation. In today's difficult economic conditions, one of the main activities of the state is to address social insurance as a basis for reliable social protection in Ukraine. This requires decisive practical action to increase the role of the social insurance system. In difficult economic conditions, social insurance acquires special significance, being an important element of the process of economic development and growth.

Key words: social protection, social insurance, pension system, pension provision, insurance contributions.

Постановка проблеми. Соціальна політика держави нерозривно пов'язана із суспільними поглядами та економічною політикою, а також багато в чому залежить від них. У цьому разі держава виступає як інститут політичної системи, діяльність соціальних інститутів та громадян спрямована на осіб, які є елементами публічної сфери, і вона є зразком соціальних взаємодій між людьми. Щоб суспільство

можна було впевнено називати цивілізованим та культурним, необхідно надати значення такій складній сфері, як соціальна система. Соціальний захист населення має бути пріоритетним. Стабільність суспільства та стійкість його розвитку безпосередньо залежать від стану соціальної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам соціального захисту присвя-

тили свої праці вітчизняні й зарубіжні вчені та фахівці, зокрема І. Дьяконова, А. Єпіфанов, І. Сало [2], В. Базилевич [3], П. Шевчук [4], О. Палій, В. Скуратівський [5], В. Москаленко [6], І. Басанцов, Т. Косова [7], І. Михайловська, О. Неліпович [8], А. Гарсія, Дж. Груат [9]. Особлива увага приділяється таким питанням, як теоретичні засади права громадян на соціальний захист, предмет, методи, принципи, система та джерела цієї галузі права. Розгляд теоретичних, методологічних та прикладних питань соціального захисту населення, механізмів його функціонування та розвитку свідчить про наявність найрізноманітніших неоднозначних підходів, узагальнень, висновків та оцінок.

Постановка завдання. Метою статті є пошук шляхів подолання соціального захисту населення та її правових аспектів; аналіз зарубіжного досвіду в галузі соціального захисту, особливостей та проблем соціального захисту, нормативно-правової бази, способів вирішення проблем, що виникають в процесі реалізації соціального захисту органами державної влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. В контексті трансформації української економіки, тобто переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки, від державної власності до приватної, розвитку конкуренції та підприємництва, проблема соціального захисту населення загострилася. Створення ринкової економіки супроводжується швидким розшаруванням суспільства щодо матеріального та соціального статусу. Держава зіткнулася з проблемою забезпечення й підтримки бідних.

Прагнення України вступити до Європейського Співтовариства країн та Європейського Союзу неможливе без створення системи правових, економічних, організаційних та інших заходів державних та недержавних установ та організацій, які сприятимуть підтримці соціальної стабільності у суспільстві, створенню умов для зростання добробуту населення й забезпеченню належного рівня та якості життя населення [10].

Процес поглиблення інтеграції у світове економічне співтовариство включає безліч значних змін у системі правління, яка є частиною соціально-економічної системи, заснованої на ідеї поєднання економічної ефективності як результату ринкових сил і соціального компромісу. Наявність ефективної системи соціального захисту є свідченням рівня розвитку держави, її відповідності вимогам часу. Чим вищим є рівень життя членів суспільства, тим більш розвиненим може бути суспільство.

Стратегічна мета інтеграції України до Європейського Співтовариства вимагає серйозної роботи щодо посилення захисту прав і свобод людини, демократизації всіх складових частин суспільного життя, економічного зростання й створення механізмів та умов для створення матеріального й духо-

вного добробуту населення. Найважливішим аспектом цієї проблеми, відображенням місця людини в системі державної політики є стан її соціального захисту та забезпечення соціальних гарантій.

Як уже згадувалося, однією з функцій держави є запобігання зростанню соціальної напруженості щодо майнової нерівності, прогнозування та фінансування негативних наслідків ринку для громадян (безробіття, інвалідність), створення ефективної системи соціального захисту в Україні [11].

Значення та рівень системи соціального захисту населення зумовлені особистими факторами, системними змінами в економічному та політичному аспектах, природно-географічною та культурно-історичною характеристикою держав. У період загострення економічних проблем та соціальної напруги потреба її розширення та вдосконалення стає найбільш значущою та нагальною.

Сьогодні система соціального страхування в Україні переживає важкі часи. Її основна складова частина, пенсійна система, перебуває в найскладнішому становищі. Вона успадкувала багато недоліків пенсійної системи колишнього Радянського Союзу. Тоді за допомогою пенсійного забезпечення не звичні для нього завдання часто вирішувалися шляхом встановлення різних пільг. Водночас зберігається анахронічна щедрість умов для призначення пенсій.

Пенсійне забезпечення в Україні здійснюється на солідарній основі, коли зайняті підтримують безробітних. У цьому разі стаж роботи та заробіток протягом робочого періоду мало впливають на розмір отриманої пенсії.

Задля посилення взаємозв'язку пенсій та виплат із результатами роботи, підвищення надійності інформації про вислугу років та заробіток, створення передумов для контролю за сплатою громадянами страхових внесків, підвищення зацікавленості у сплаті страхових внесків, спрощення та прискорення процедури призначення пенсій та виплат держава розпочала етап реформування пенсійних справ з акцентом на особистий характер соціального страхування. Він регламентований Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. Сутність реформи полягає в переході від однорівневої системи соціального захисту громадян до багаторівневої, яка включає кілька видів пенсій, а саме соціальні пенсії, що виплачуються за рахунок внесків на загальнообов'язкове страхування, та додаткові пенсії, що формуються на кошторисній основі.

Першим кроком усієї системи стає солідарна система пенсійних виставок, і всі великі громадяни України та їхні вчителі-роботи зможуть об'єднатися з нею. Передбачено розмір пенсій з великим депозитом у розмірі виплат заробітної плати та страхового стажу.

Другий рівень пов'язаний із запровадженням системи загальнообов'язкового накопичувального пенсійного страхування. Сутність такої системи полягає в тому, що частина обов'язкових внесків до пенсійної системи буде накопичуватись у єдиному накопичувальному фонді та обліковуватись на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках громадян, які (або на користь яких) сплачуватимуть такі внески [12].

Для виплати пенсій за рахунок обов'язкових страхових внесків запроваджується індивідуальний (персоніфікований) облік заробітку кожного працівника. Однак якісна оцінка можливостей пенсійної системи не може бути зроблена без урахування демографічної ситуації.

Оскільки пенсійна система платна, вона виплачує пенсії за рахунок страхових внесків працівників та їх роботодавців. Основне рівняння системи, розраховане за формулою (1), має такий вигляд:

$$m \times Z_{nl} \times P = k \times Z_{nl} \times \Pi, \quad (1)$$

де m – тариф внесків на пенсійне страхування; Z_{nl} – середня заробітна плата по країні, на яку нараховуються страхові внески; P – кількість працюючих, що сплачують страхові внески; k – коефіцієнт заміщення; Π – кількість пенсіонерів.

Отже, $k = \frac{m \times P}{\Pi}$, ставка заміщення дорівнює ставці страхових внесків, помноженій на відношення кількості платників до кількості пенсіонерів. Отже, два фактори мають вирішальний вплив на розмір пенсії, такі як ставка страхових внесків та співвідношення кількості платників страхових внесків і пенсіонерів. Демографічна ситуація в країні розвивається таким чином, що цей коефіцієнт досяг неприпустимо низького значення й продовжує знижуватися [13].

З цього випливає, що необхідно підтримувати досягнуте значення норми заміщення. Очевидно, що це неможливо зробити з однаковим страховим тарифом. Це означає, що співвідношення кількості платників страхових внесків та отримувачів пенсій потребує поліпшення.

Водночас у пенсійній системі України є багато внутрішніх проблем, однією з яких є процедура призначення дострокових пенсій.

Екстравагантність пенсійної системи також пов'язана з тим, що законодавство передбачає компенсацію багатьох періодів роботи без сплати страхових внесків. До них належать військова служба; навчання у вищих та середніх спеціалізованих навчальних закладах, коледжах, школах та на курсах з підготовки кадрів, підвищення кваліфікації, аспірантурі, клінічній ординатурі, докторантурі; період отримання допомоги по безробіттю; час на догляд за дітьми, інвалідами, людьми похилого віку тощо.

В ідеальних пенсійних системах за ці періоди страхові внески сплачуються з державного бюджету за рахунок відповідних страхових фондів тощо.

Одним з основних принципів пенсійної системи є солідарність. Однак цей принцип давно перетворився на гіпертрофований ефект перерозподілу.

Серед проблем пенсійної системи слід назвати наявність пільгових ставок страхування. Такий підхід порушує головний принцип соціального страхування, а саме залежність розміру пенсії від сплати страхових внесків. Це збільшує розподільчий ефект пенсійної системи та робить її несправедливою. У світовій практиці підхід інший: ставка пенсійного страхування однакова для всіх застрахованих.

В Україні не існує філософії заробітку на старості. Як правило, люди починають думати про це лише у віці, близькому до виходу на пенсію. Крім того, страхувальники не зацікавлені у сплаті страхових внесків через відсутність жорсткого зв'язку між розміром пенсій та сумою сплачених внесків. Поширеним є ухилення від сплати страхових внесків.

Справжня проблема пенсійної системи полягає в тому, що значні суми страхових грошей використовуються для закриття бюджету. Система стала непрозорою, отже, можливості зловживання фондами соціального страхування ще більше розширились [14].

Ефективність систем соціального страхування багато в чому визначається тим, як вони управляються. Це питання заслуговує окремого розгляду, тим більше організаційна структура та управління соціальним страхуванням в Україні далеко не досконалі.

Висновки з проведеного дослідження. Вжиті заходи створюють об'єктивні передумови для значного підвищення ефективності рівня соціального захисту громадян України. Створено систему персоніфікованого обліку пенсійних внесків, запроваджено обов'язкове страхування соціальних ризиків працівників, пов'язаних з їх професійною діяльністю. Однак на цьому етапі розвитку він не отримав належного пенсійного забезпечення, що є одним з важливих елементів пенсійної системи багатьох держав. Нині лише декілька страхових організацій займаються цією діяльністю в рамках страхування життя.

Існує потреба в науковому обґрунтуванні та розробленні практичних заходів щодо вдосконалення основних структуроутворюючих елементів соціального захисту населення, зокрема пенсійного та соціального страхування, створення їх цілісного механізму, що відповідає сучасним умовам.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Болтіна Н. Право соціального захисту України. Київ : Знання, 2008. 663 с.
2. Єпіфанов А., Сало І., Дьяконова І. Бюджет і фінансова політика України : навчальний посібник. Київ : Наукова думка, 1997. 303 с.
3. Базилевич В. Державні фінанси : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2002. 128 с.

4. Шевчук П. Соціальна політика : навчальний посібник. Львів : Світ, 2003. 400 с.

5. Скуратівський В., Палій О. Соціальна політика. Київ : УАДУ, 2003. 265 с.

6. Москаленко В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. *Наукові записки*. 2003. Т. 21. С. 42.

7. Косова Т., Басанцов І. Сутність і критерії ефективності системи соціального захисту. *Фінанси України*. 2000. № 8. С. 26–32.

8. Михайловська І., Неліпович О. Система соціального захисту населення в Україні: сутність, основні складові та напрямки вдосконалення. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 6. Т. 4. С. 255–260.

9. Bonilla Garcia A., Gruat, J.V. Social Protection: A Life Cycle Continuum Investment For Social Justice. *Poverty Reduction And Sustainable Development*. Geneva : International Labour Office, 2003. 57 p.

10. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 28.09.2020).

11. Нижегородова Л. Нове в законодавстві про пенсійне забезпечення. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_2867 (дата звернення: 28.09.2020).

12. Алешкевич І. Фонд соціальної захисту населення: модель фінансового забезпечення. 2006. № 1. С. 63–66.

13. Population Reference Bureau works to improve the well-being of people everywhere by promoting informed decisions about population, health, and the environment. URL: <https://www.prb.org> (дата звернення: 28.09.2020).

14. Human Development Report. URL: <http://hdr.undp.org> (дата звернення: 01.10.2020).

15. Професійна правова система. Законодавча база. URL: <http://www.nau.kiev.ua> (дата звернення: 01.10.2020).

16. Губін С. Стан пенсійного забезпечення та пенсійного страхування в Україні. *Український освітній світ реформ*. URL: <http://www.cure.org.ua/?info=177> (дата звернення: 01.10.2020).

REFERENCES:

1. Boltina N. (2008) *Pravo socialjnogho zakhystu Ukrainy*. [The right of social protection of Ukraine.] Kyiv : Knowledge. (in Ukrainian)

2. Epifanov A., Salo I., Dyakonova I. (1997) *Bjudzhet i finansova polityka Ukrainy* [Budget and financial policy of Ukraine] Kyiv: Science opinion. (in Ukrainian)

3. Bazilevich V. (2002) *Derzhavni finansy* [State finance] Kyiv : Attica. (in Ukrainian)

4. Shevchuk P. (2003) *Socialjna polityka* [Social policy] Lviv : World. (in Ukrainian)

5. Skuratovsky V., Paliy O. (2003) *Socialjna polityka* [Social policy]. Kyiv: UADU. (in Ukrainian)

6. Moskalenko V. (2003) *Sutnistj socialjnogho zakhystu ta jogho misce v polityci socialjnoji derzhavy* [The essence of social protection and its place in the policy of the welfare state]. *Proceedings*, no. 21, p. 42.

7. Kosova T., Basantsov I. (2000) *Sutnistj i kryteriji efektyvnosti systemy socialjnogho zakhystu* [The essence and criteria for the effectiveness of the social protection system]. *Finance of Ukraine*, no. 8, pp. 26–32.

8. Mikhailovskaya I., Nelipovich O. (2011) *Systema socialjnogho zakhystu naseleennja v Ukraini: sutnistj, osnovni skladovi ta napjamky vdoskonalennja* [The system of social protection of the population in Ukraine: essence, main components and directions of improvement]. *Bulletin of Khmelnytsky National University*, vol. 4, no. 6, pp. 255–260.

9. Bonilla Garcia A., Gruat, J.V. (2003) *Socialjnyj zakhyst: investyciji v bezperervnyj zhyttjevyj cykl dlja socialjnoji spravedlyvosti* [Social Protection: A Life Cycle Continuum Investment For Social Justice, Poverty]. *Reduction And Sustainable Development*. Geneva: International Labour Office.

10. ZU “Pro zagaljnoobov’jazkove derzhavne pensijne strakhuvannja” [Law of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance”]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (accessed 28 September 2020).

11. Nizhegorodova L. Nove v zakonodavstvi pro pensijne zabezpechennja [New in the legislation on pension provision]. Available at: https://minjust.gov.ua/m/str_2867 (accessed 28 September 2020).

12. Aleshkevich I. (2006) *Fond socyalnoj zashhyty naselenja: modelj fynansovogho obespechenja* [Social Protection Fund: a model of financial security], vol. 1, pp. 63–66.

13. Dovidkove bjuro z pytanj narodonaselennja pracuje zadlja pokrashhennja dobrobutu ljudej skrizj, prosuvajuchy obgruntovani rishennja shhodo naseleennja, zdorov’ja ta dovkillja [Population Reference Bureau works to improve the well-being of people everywhere by promoting informed decisions about population, health, and the environment]. Available at: <https://www.prb.org> (accessed 28 September 2020).

14. Zvit pro rozvytok ljudyny [Human Development Report]. Available at: <http://hdr.undp.org> (accessed 1 October 2020).

15. Profesijna pravova systema. [Professional legal system]. *Zakonodavcha baza* [Legislation]. Available at: <http://www.nau.kiev.ua> (accessed 1 October 2020).

16. Gubin S. Stan pensijnogho zabezpechennja ta pensijnogho strakhuvannja v Ukraini [The state of pension provision and pension insurance in Ukraine]. *Ukrainskyj osvitnij svit reform* [Ukrainian educational world of reforms]. Available at: <http://www.cure.org.ua/?info=177> (accessed 1 October 2020).